

A szegedi boszorkányperek négy írnokának nyelvi adatai

Berente Anikó

SZTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola
anikbrnt2@gmail.com

Kivonat: A dolgozat a történeti szociolingvisztika elméleti keretében végzett vizsgálatot mutatja be. Az elemzés korpusza a XVIII. században, Szegeden keletkezett iratokból áll, melyeket négy jegyző készített (tehát nem a teljes iratanyag vizsgálatáról van szó). A különböző nyelvjárási jelenségek segítségével azt kívánom tisztázni, hogy kimutatható-e a dokumentumok lejegyzőinek anyanyelvjárása. Számítalan kérdés, módszertani probléma merülhet fel egy ilyen jellegű elemzés elvégzésekor, így ezekre is utalni szeretnék: el lehet-e különíteni a jegyzők és a tanúk, vádlottak anyanyelvjárást; mely jegyek azok, melyek a deáki nyelvváltozat részét képezhették; hogyan magyarázható olyan jelenségek felbukkanása, melyek előzetes várakozásaink ellenére mégis felfedezhetők az iratokban?

1 Bevezetés

Dolgozatomban a szegedi boszorkányperek négy jegyzőjének anyanyelvjárást kívánom feltárni. A szegedi dokumentumok 1726 és 1744 között keletkeztek, a kézírások sokszínűsége és az időtávlatok miatt több jegyzőt feltételezek. Az iratokra általában jellemző, hogy az írnok kilitére utaló nyomokat nem tartalmaznak, de szerencsére ez alól van kivétel: négy lejegyzésben 3–3 aláírás, név szerepel. Az 1734-ben keletkezett CCVII. 67-es irat végén a következő nevek és titulusok találhatók: *Andreas Siskovitty m[anu] p[ropria] Senator, Ignatius Rakity m[anu] p[ropr]ia Senator* és *Joannes Széplaky m[anu] p[ropria] p[rae]libatae ci[vi]t[is] com[m]issar[ius]*. Az 1737-ben íródott CCVII. 72-es irat végén a következők olvashatók: *Joannes Széplaky m[anu] p[ropria] Senator, Josephus Pállfy m[anu] p[ropria] Senator* és *Joannes Barcza m[anu] p[ropria] P[rae]batae Civitatis Iur[at]us et Notarius*. A szintén 1737-es évszámhoz köthető CCVII. 76-os dokumentum végén lévő nevek a következők: *Franciscus Babarczy m[anu] p[rop]ria, Josephus Pállfi Senator, Joannes Kerny m[anu] p[rop]ria*. Az 1744-ben lejegyzett CCVII. 80-as irat aláírásai: *Franc[iscus] Babarczy, Josephus Pállffy, Michi[ael] Muhoray m[anu] p[ropria]*. Az ellenjegyzők a szenátorok voltak, így valószínűleg Széplaky János, Kerny János és Muhoray Mihály lehettek az iratok lejegyzői Barcza János mellett.

Az íráskép és a nyelvi jegyek alapján a következő iratokat társítottam Barczához: CCVII. 44; CCVII. 70. és másolata; CCVII. 72; CCVII. 74; CCVII. 75; CCVII. 76. egy része; CCVII. 77. első oldala, CCVII. 79; CCVII. 80. egy része; Farkas Istvánné Nedelko Margit elleni tanúvallomások. A CCVII. 76. dokumentum 6. és 8. oldalán lévő rövid részletek, valamint a 80-as mappában tévesen helyet kapó néhány sort tartalmazó papírdarab is Barczához köthető. Az ő esetében egy korábbi

vizsgálatomban (Berente 2017) a nyelvi adatok segítségével kimutattam, hogy minden valószínűség szerint a nyugat-dunántúli, esetleg a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió nyugati részéből származhatott. Ezekre az adatokra táblázatos formában a későbbiekben még kitérek.

Széplaky Jánoshoz a CCVII. 65. és CCVII. 67-es dokumentumokat, Kerny Jánoshoz a CCVII. 76-os irat nem Barczához köthető részeit és a CCVII. 77. második és harmadik oldalát, Muhoray Mihályhoz pedig a CCVII. 80-as dokumentumot társítottam. Az iratokat tehát az íráskép alapján rendeltem a nevekhez, de ez sem volt minden esetben könnyű feladat, hiszen két különböző kéz írásmódja is lehet a megtévesztésig hasonló, illetve egy kéz is írhat másképpen iratról iratra.

Mivel korábban a tallózó gyűjtési módszerrel a másik három jegyző esetén is találtam olyan nyelvjárási jegyeket, melyek nem köthetők a dél-alföldi régióhoz, így az a hipotézisem, hogy ők sem Szegeden vagy környékén születtek és nevelkedtek. Jelen dolgozatban tehát arra keresem a választ, hogy kimutatható-e a másik három írnok esetében is nyelvi adataik alapján anyanyelvjárásuk, mint Barcza esetében.

2 Elméleti keret

Elméleti keretem a történeti szociolingvisztika, melynek megítélése nem egységes a magyar nyelvudományban. Vannak kutatók, akik úgy vélik, a történeti jelző eleve szükségtelen, hiszen a szociolingvisztika önmagában már a diakrón szemléletet vallja, míg mások úgy látják, hogy éppen ez a jelző az, ami megfelelően utal arra a metodikai különbségre, melyre szükség van a szinkrón és diakrón szociolingvisztikai vizsgálatokban (Gréczi-Zsoldos 2013: 173). A két módszer eltérésére a Nevalainen–Raumolin-Brunberg (1996: 18) szerzőpáros világított rá, ezt Németh (2008) ültette át magyar nyelvre.

A magyar nyelvre vonatkozó elméleti kérdéseket taglaló tanulmányok száma elmarad a történeti szociolingvisztika módszerével dolgozó gyakorlati vizsgálatok számától, a jelen tanulmány is az utóbbi kategóriába tartozik. A kutatás módszertana többretű, hiszen a történeti dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálat a klasszikus nyelvtörténeti megközelítéssel és a paleográfiaiával is kiegészül.

3 Munkamódszer

A korábbi tallózó gyűjtés helyett arra vállalkozom, hogy a másik három lejegyző nyelvjárási adatait is teljeskörűen bemutatom úgy, ahogy Barcza János esetében is tettem. A jelenségek kiválasztásában a MDial. *Magyar nyelvjárások területi egységei* c. fejezet (Juhász 2003: 262–324) volt a segítségemre. Barczánál a következő nyelvjárási jelenségeket vizsgáltam: illeszkedései *ö*-zés, erős *i*-zés, erős *l*-ezés (amely a nyugat-dunántúli régióban nemcsak a *ly*, hanem az *l + j* hangkapcsolat helyén is jelentkezik), *á* utáni *o*-zás, a főnévi igenév *-nyi* és *-nya* formája, expozíció *gy*-zés, *ty*-zés. Ezek a jegyek együttesen a nyugat-dunántúli nyelvjárási régió jellegzetességei, de az MNyA. egyes térképlapjainak (761. *tőle*, 478. *feleségem*, 550. *mosolyog*, 937. *választás*, 915. *fürödni*, 917. *inni*, 992. *borjú*, 439. *gyapjú*) tanúbizonysága szerint a közép-dunántúli–kisalföldi régió nyugati része is érintett valamelyest a jelenségeket illetően, így ez a terület sem zárható ki a jegyző anyanyelvjárásának tisztázásakor.

Ezekhez a jegyekhez szorosan kapcsolódva kiválasztottam az $n \sim ny$ palatalizációt, ly -ezést (mint az l -ezés ellentéte), az o -zást, az a -zást, illetve az $é$ -zést, melyekről a későbbiekben még részletesebben szólni fogok. A jelenségek kiválasztásában a *Magyar nyelvjárások területi egységei* c. fejezet (Juhász 2003: 262–324) volt segítségemre.

A különböző nyelvjárási jegyek összegyűjtése nem jelent különösebb problémát – hacsak a grafémák esetleges olvasati nehézségeit nem vesszük számításba –, lényegesebb kérdés azonban, hogy a talált adatainkat mihez képest értékeljük. Egyrészt adódik a lehetőség, hogy a mai sztenderd nyelvi formákkal vessük össze őket, másrészt az összehasonlítást elvégezhetjük egy másik nyelvjárási régió jellemző alakjaival. Mivel a kutatásom kezdetén az volt az egyik hipotézisem, hogy a szegedi keletkezésű iratokban nagy számban fognak előfordulni a dél-alföldi régióra, szűkebben a Szeged környéki nyelvjárásra jellemző elemek, így talán nem meglepő, ha a nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi jegyeket a Szeged környéki jelenségekkel vetem össze. Az egyéb kiválasztott jelenségek, melyeket bevontam a vizsgálatba ($n \sim ny$ hangkapcsolat, a -zás stb.), külön táblázatban közlöm, de itt már nem az egyes dunántúli jegyekből indulok ki, hanem magukból a nyelvjárási formákból, és a mai sztenderdnek megfelelő számadatokkal hasonlítom össze őket. Erre azért volt szükség, mert pl. az a -zás nem az eddig említett területeken jellemző, vagy az $n \sim ny$ kapcsolata paradigmatisz kiegészítődést mutat a nyelvterület több részén is. Ezek a jegyek tehát általánosságban véve az írnok nyelvjárásiasságát mutathatják meg.

3.1 Néhány kutatási probléma

A négy írnok közül csak Barcza neve kapcsán említi bizonyosnak a jegyzőséget a Szeged történetével foglalkozó irodalom (vö. Vass 1985), és láthattuk, hogy egy helyütt ő maga írja alá jegyzőként a dokumentumot. Széplaky, Kerny és Muhoray esetében azonban nem találunk olyan utalást, miszerint írnokok lettek volna a szegedi tanácsban, egyéb titulusok kapcsán viszont felmerül a nevük, így tudható, hogy nem töltötték be magas szenátori tisztséget. Más lényeges független változó értéke, mint pl. a koruk, iskolázottságuk szintje, társadalmi rangjuk nem derül ki – annyi bizonyos, hogy magasabb műveltségi rétegbe tartozó, írástudó férfiak voltak.

A periratok gazdag nyelvi forrásnak tekinthetők, hiszen a műfaj nagyon közel áll az élőbeszédhez. Mivel sok tanút szólaltatnak meg, a nyelvi anyag is igen változatos lehet. A tanúvallomásokban feltüntetik a tanúk legfontosabb adatait, nevüket, korukat, olykor születési helyüket, jelenlegi, esetleg korábbi lakhelyüket. Bizonyos értelemben tehát sok lényeges információt megtudunk róluk, gyakran azonban csak egy nagyon rövid szövegrészlet kapcsolódik egy-egy személyhez, így még nehezebb helyzetbe kerülünk, ha el szeretnénk különíteni a tanúk és a lejegyzők nyelvjárását. Szerencsésebbek vagyunk azokban esetekben, amikor pl. a vádlott önvallomásai szerepelnek, így nagyobb eséllyel kerülhetett a lejegyzésbe a vádlott nyelvhasználatából is. Ugyanakkor kiforrott módszer hiányában szinte lehetetlen a tanúk, vádlottak és jegyzők nyelvhasználatát egymástól elkülöníteni.

Mindig figyelembe kell vennünk azt is, hogy a jegyző egy hivatalos pozíciót betöltő személy, akinek feladata, hogy a lehető leghívebben visszaadja az elhangzottakat, ugyanakkor stilizálja is azokat. Utóbbira utal pl. az *s. v. [salva venia]* jelölés, amely trágár szavak, megnyilatkozások előtt szerepel, illetve azok az esetek

is, amikor a lejegyző E/3-ban adja vissza a tanú vallomását. Van azonban egy további tényező, amely befolyásolhatta a XVIII. századi lejegyzéseket: a sztenderdizálódási törekvések, folyamatok. Vélhetően feltételezhetünk egy deáki, írónki nyelvvaltozatot, melybe különböző elemek ajánlott lejegyzési sémája is beletartozhatott – ez pedig már a sztenderdizálódás folyamata felé mutat (ld. Németh 2004).

Láthatjuk tehát, hogy a boszorkányperek történeti nyelvészeti vizsgálata milyen sokrétű problémakörrel rendelkezik. Kutatásom elején járva alapvetően még abból indulok ki, hogy a lejegyzésre leginkább az írónk nyelvhasználata lehetett hatással, így arra egyelőre nem vállalkozom, hogy megpróbáljam egyértelműen elkülöníteni a tanúkat, vádlottakat és a lejegyzőket anyanyelvjárását.

4 Eredmények

4.1 Barcza János

A Barcza János esetében gyűjtött adatok táblázatos összefoglalása az alábbiakban látható, a pontos nyelvi adatok közlésétől a nagyszámú előfordulás miatt e jegyző esetében viszont eltekintek. (A nyelvjárási adatok részletes bemutatása egy korábbi esettanulmányban kapott helyet, l. Berente 2017).

A nyugat-dunántúli, illetve a közép-dunántúli–kisalföldi régió egy részében is jellemző jelenségek Szeged környékén nem fordulnak elő (eltekintve néhány *i*-ző szótól), lényegében tehát a Szeged környéki területen jellemző adatok a mai sztenderdnek is megfelelnek. Megjegyzendő továbbá, hogy vannak olyan jelenségek, melyek más nyelvjárási területeken is felbukkannak, mint pl. a főnévi igenév *-nya* formája a palócoknál vagy az *i*-zés a Tiszántúlon, de az alább feltüntetett jelenségek együttesen a nyugat-dunántúli, esetleg a közép-dunántúli–kisalföldi régió nyugati felére mutatnak.

Jelenség	Nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi régióra jellemző adatok száma	Szegedi környéki régióra jellemző adatok száma
Erős <i>i</i> -zés	98	37
Erős <i>l</i> -ezés	67	49
Illeszkedésem <i>ö</i> -zés	53	2
Főnévi igenév képzőjének <i>-nyi</i> és <i>-nya</i> formája		38
<i>Á</i> utáni <i>o</i> -zás	13	10
Explozív <i>gy</i> -zés	3	3
Explozív <i>ty</i> -zés	0	2

1. táblázat. A nyugat-/közép-dunántúli–kisalföldi és Szeged környéki nyelvjárásra jellemző adatok számszerű megoszlása Barczánál

Ahogy az 1. táblázat mutatja, Barczánál túlnyomó többségben jelenik meg az erős *i*-zés, *l*-ezés és illeszkedésem *ö*-zés, aminek alapján azt mondhatjuk, hogy a jegyző minden valószínűség szerint a nyugat-dunántúli, esetleg a közép-dunántúli–kisalföldi

régió nyugati részéből érkezhettek Szegedre. Véleményem szerint a többi jelenség (a főnévi igenév *-nyi* és *-nya* formája, *á* utáni *o*-zás stb.) e megállapítást erősíti még abban az esetben is, ha jóval kisebb számban fordulnak elő, mint pl. az *ö*-zés.

Az 1. táblázatban a nyugat-/közép-dunántúli–kisalföldi és a szegedi régióban jellemző adatokat hasonlítottam össze, ugyanakkor vannak olyan jelenségek, amelyek több régióban is előfordulhatnak. A köznyelvi *n* és nyelvjárási *ny* megfelelés az egész nyelvterületen jelentkezhet, de legerősebbnek a Dunántúl nyugati és középső részein tekinthető, míg a köznyelvi *ny* és nyelvjárási *n* megfelelés inkább a nyugati megyékben és Erdély keleti-északkeleti pontjain jelenik meg (vö. Imre 1971: 250–3). Kálmán (1966: 46) viszont kiemeli, hogy egyes nyelvjárásokban az *n*-es és *ny*-es paradigmák kiegyenlítődnek, így bizonyos hangtani helyzetben palatalizáció, ill. depalatalizáció valósul meg a köznyelvi formához képest. Végh (1971: 822) Tápé nyelvét vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy az *n* ~ *ny* kiegyenlítődés a Szeged melletti település nyelvjárásának részét képezi, tehát hasonló jelenséget feltételezhetünk a szegedi nyelvjárásban is. A *ly*-ezés a palóc típusú nyelvjárásokban fordul elő leginkább, a *ly* fonéma helyén a Dunántúl nagy részén inkább az *l*-es megoldás a tipikus (Imre 1971: 243). Kálmán (1966: 42) még azt is megemlíti, hogy néhány keleti nyelvszigeten is jellemző a *ly* fonéma. Az *o* ellenében jelentkező *a*-zás Erdély középső területén tekinthető kiterjedtnek (Imre 1971: 228), tehát feltételezhetjük azt, hogy a jelenség nem fog a szegedi iratokban nagy számban előfordulni. Az *o*-zás viszonylag erős hatása a Dunántúl nyugati és Erdély keleti részén, független helyzetben azonban néhány morféma érintett a Duna-Tisza közén, Szeged környékén és a Tiszántúl déli részén is (Imre 1971: 193). Az *é*-zés a Dunántúl déli részén és Erdély területén jellemző, de kisebb mértékben a Duna-Tisza közén, Szeged környékén, sőt a középpalócság egyes részein is megjelenhet egy-egy morfémaiban (Imre 1971: 146). Ugyanakkor több kutató is úgy véli – pl. Papp 1961; Grécsi-Zsoldos 2007 –, hogy az *é*-zés az *i*-zést ellensúlyozhatta, így az írások nyelvhasználatában megtalálható *é*-zés a deáki nyelvváltozat részét képezhette. Annak megállapítása, hogy az *é*-ző adatok közül melyek vezethetők vissza a lejegyző/tanú anyanyelvjárására, s melyek a deáki írásgyakorlatra, természetesen további vizsgálatot igényel egy nagyobb korpusz elemzésével.

Láthatjuk tehát, hogy vannak olyan jelenségek, amelyeket több nyelvjárási régióhoz is tudunk kötni, s több Szeged területén is megjelenik, így nem tartottam célszerűnek az előzőekben látott módon elvégezni az összehasonlítást (nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi vs. dél-alföldi), hanem inkább a mai sztenderdnek megfelelő adatokat hasonlítottam össze általában véve a nyelvjárási formákkal, természetesen a pótkompetencia fogalmát szem előtt tartva (Forgács 1993–1994).

Jelenség	Nyelvjárási adatok száma	Mai sztenderdnek megfelelő adatok száma
Depalatalizáció: $ny > n$	49	57
Palatalizáció: $n > ny$	16	33
Palatalizáció: $l > ly$	6	9
Magánhangzó nyíltabbá válása: $o > a$	42	135
Magánhangzó zártabbá válása: $a > o$	10	2
Magánhangzó nyíltabbá válása: $i/i > é$	30	54

2. táblázat. A több nyelvjárási régióhoz is kapcsolható és a mai sztenderdnek megfelelő adatok számszerű megoszlása Barczánál

Ahogy a 2. táblázatból kiderül, a sztenderdnek megfelelő adatok jóval többször mutathatók ki írnokunknál, mint a nyelvjárási formák, ennek ellenére beszédesnek tartom utóbbiak számát. Egyrészt azt mutatja, hogy noha ekkoriban már megindulhattak bizonyos sztenderdizációs törekvések, melyeknek az a céljuk, hogy minél inkább a kialakuló norma felé közelítsenek a lejegyzések, mégis képesek beszüremkedni ezek a formák is a hivatalos regiszter irataiba. Másrészt ehhez szorosan kapcsolódva közvetve következtetések vonhatók le az írnok tudatosságáról is, hiszen a jegyző a vélhető normahatás ellenére mégsem tartotta ezeket üldözendőnek. Az *a*-zás kapcsán megjegyezném, hogy sem a nyugat-/közép-dunántúli–kisalföldi, sem a szegedi régióban nem jellemző, mégis különös, hogy ekkora számban előfordul ez a jegy is. Erre többféle magyarázatot is adhatunk, akár kombinálva is ezeket. Egyrészt az *a*-zás része lehetett a tanúk nyelvhasználatának is – akik pl. más településekről érkezettek Szegedre –, így meg is őrződhetett a tanúvallomások lejegyzésekor. Másrészt a XVIII. században a jelenség még terjedőben lehetett, így noha később nem honosodott meg a vizsgált nyelvjárási területeken, a korábbi időszakban élhetett az oralitásban ezekben a régiókban is – gondoljunk csak a török utáni betelepítésekre és vándorlásokra! Harmadrészt a jegyző anyanyelvjárási keveredése is magyarázhatja a jelenséget, hiszen elképzelhető, hogy olyan területen élt, ahol az *a*-zás jellemző volt, így az ő nyelvhasználatának is részét képezhette. Ugyanakkor meg kell említenem még egy fontos mozzanatot: Barczánál sok esetben nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy az adott grafémát *a*-ként vagy *o*-ként kell-e olvasni, így érdemes az *a*-zó és *o*-zó számadatokat némi fenntartással kezelnünk.

4.2 Széplaky János

Széplaky lejegyzéseiben a nyugat-dunántúli, illetve a közép-dunántúli–kisalföldi nyelvjárási régió nyugati felében jellemző jegyek száma Barczához képest kisszámúnak mondható, hiszen Széplakynál egyik jelenség sem tekinthető markánsnak.

Az *i*-zés a következőkben mutatható ki: *beszid, beszillette, beszillettene, égirtek, egisségében, egisségiben, egissigében, felesigié, felesigihez, fenyegetissel, Karolyi Pila, Károlyi Pilához, kereskedisben, kérésére, megh beszillette, megh terisében, megh*

terisében, *megh térisiben, szintin, tigid, veszekedisét*. Megjegyzendő, hogy az *égirtek* adat esetében felmerül, hogy betűcseréről van szó, valamint a *Károlyi Pila* név kapcsán az elírás lehetősége, hiszen két *i-ző* forma ellenében 28 *é-ző* adat szerepel. Továbbá egy kérdéses *i-ző* adatom is van: *ennjhanj*. Mivel ez az írnok a *j-t* az *i* és az *y* jelölésére is használja, így az adat olvasata problematikus lehet – itt vélhetően mégis az *i-zés* egyik adatával állunk szemben.

Az *l-ezés* szintén kevés adatban található meg ennél az írnoknál: *mihelest* (négyyszer), *mullék, nyavalájában, paszullall, paszult, valamellike*. Az illeszkedéses *ö-zés* 15 helyen fordulhatott volna elő, ez azonban mégsem realizálódott a lejegyzésekben, de a főnévi igenév is csak egyszer szerepelt *-nya* formában: *megh innya*. Az *á* utáni *o-zás* hét esetben mutatható ki: *bocsánott* (kétszer), *házos társul, megh tanítanálók, ne bántona* 'ne bántaná', *társosságban* (kétszer).

Jelenség	Nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi régióra jellemző adatok száma	Szeged környéki régióra jellemző adatok száma
Erős <i>i-zés</i>	22	42
Erős <i>l-ezés</i>	9	28
Illeszkedéses <i>ö-zés</i>	0	15
Főnévi igenév képzőjének <i>-nyi</i> és <i>-nya</i> formája	1	24
<i>Á</i> utáni <i>o-zás</i>	7	10
Explozív <i>gy-zés</i>	0	1
Explozív <i>ty-zés</i>	0	1

3. táblázat. A nyugat-/közép-dunántúli–kisalföldi és Szeged környéki nyelvjárásra jellemző adatok számszerű megoszlása Széplakynál

A nyugat-dunántúli, illetve a közép-dunántúli–kisalföldi régió nyugati részén jellemző nyelvjárási jegyek alapján nem lehet megalapozottan kijelenteni, hogy Széplaky is e két terület valamelyikéről származhatott, bár a lehetősége kétségtől felmerül.

Lássuk most a további jelenségeket is! Úgy tűnik, az *ny* depalatalizációja viszonylag nagy számban fordul elő, de megjegyzendő, hogy 15 adat csak az *asszony* szóhoz kapcsolódik: *Aszonak, aszonnak, aszontul, boszorkánságot, ennjhanj, gazda aszont, Halasy Aszont, hánta* (négyyszer), *kapitánné, karácsonj diót, koldus aszonnak, koldus aszont, leánkáknak, legénnek, Ober kapitánn[e], Oberkapitánné, ven aszon, vén aszon, vén aszonnak, vén aszont* (ötször). A *karácsonj* és az *ennjhanj* bizonytalan olvasatú a jelölés módja miatt, ennek ellenére úgy gondolom, valószínűleg az *n-ezés* eseteiről lehet szó. Egyetlen név kapcsán merült fel az *ny-ezés*: *Paplanyos Panka*, de az *l* palatalizált változata is csak három példában mutatható ki: *Károlyi Pélya, kár vallyását, pallyásán*. A *Károlyi Pélya* adat esetében gyanakodhatunk elírásra is, mert egyetlen példában szerepel a *Péla* palatalizált formában, 27-szer *l-es* alakban olvasható a név. *A-zás* csak a *mast* esetében, *o-zás* pedig a *szovára* szóban mutatható ki. Az *é-zés* szintén kevesebb nyelvjárási formában adatható: *bérnék, égirtek, emlétt* (háromszor), *kézzott, kévánt, kévül*. Ahogy már utaltam rá, az *égirtek* lehet elírás eredménye is. Megjegyzendő továbbá, hogy nemcsak *i-vel*, hanem *i-vel* váltakozó *é-zés* is tetten érhető írunkunknál: *haragszék, ki ésmerte, ki latszék, le*

kölleték, másodék, megh szűnék, ménémő, szerént, urajémék, vissza tekintvén. Az igék esetén azonban nem teljesen egyértelmű, hogy *i ~ é* váltakozásról, vagy az elbeszélő múlt kifejezéséről van-e szó, hiszen a szövegkörnyezet alapján utóbbi is elképzelhető. A *ménémő* kapcsán szintén felmerül a tévesztés lehetősége.

Jelenség	Nyelvjárási adatok száma	Mai sztenderdnek megfelelő adatok száma
Depalatalizáció: <i>ny > n</i>	26	35
Palatalizáció: <i>n > ny</i>	1	4
Palatalizáció: <i>l > ly</i>	3	31
Magánhangzó nyíltabbá válása: <i>o > a</i>	1	5
Magánhangzó zártabbá válása: <i>a > o</i>	1	2
Magánhangzó nyíltabbá válása: <i>i/i > é</i>	18	30

4. táblázat. A több nyelvjárási régióhoz is kapcsolható és a mai sztenderdnek megfelelő adatok számszerű megoszlása Széplakynál

4.3 Kerny János

Kerny esetében szintén nem beszélhetünk a nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi régióban jellemző jegyek nagyszámú előfordulásáról. Az *i*-zés csak a következő adatban mutatható ki: *enyim*, amely azonban Szeged környékén is használatos. Az *l*-ezést ezekben a szavakban érhetjük tetten: *csináltak* 'csináltak', *felleb*, *gombolaghba*, *ne busul* 'búsulj', *negállá*, *sörtélesseinek*, *utolán*, *valla*. A főnévi igenév egy szóban mutat *-nya* formát: *innya* (kétszer). Az *a* utáni *o*-zás sem tekinthető Kernynél kiugró számúnak: *ássotok*, *barázdánok*, *gyermek ágyos*, *leánkájának*, *pallásro*, *szerszámó*, *tarsolkodni*. Az explozív *ty*-zés egyetlen szóhoz kapcsolódóan mutatható ki: *gyaptyuban* (kétszer).

Jelenség	Nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi régióra jellemző adatok száma	Szeged környéki régióra jellemző adatok száma
Erős <i>i</i> -zés	1	0
Erős <i>l</i> -ezés	8	1
Illeszkedéses <i>ö</i> -zés	0	10
Főnévi igenév képzőjének - <i>nyi</i> és - <i>nya</i> formája	2	20
<i>A</i> utáni <i>o</i> -zás	7	29
Explozív <i>gy</i> -zés	0	3
Explozív <i>ty</i> -zés	2	1

5. táblázat. A nyugat-/közép-dunántúli–kisalföldi és Szeged környéki nyelvjárásra jellemző adatok számszerű megoszlása Kernynél

Kerny esetében az *n*-ezés 15 esetben mutatható ki, igaz, 10 példa a *leány* depalatalizálódott formájához kapcsolódik: *el sínlődet volna, kéntelenétegett, kéntelenétegtünk, ki hánná, leánka* (háromszor), *leánkája* (háromszor), *leánkájának, leánkáját* (kétszer), *leánkával, termékenségnek*. Az *n* palatalizációja csupán egy név kapcsán merült fel: *Simony Mihály*, míg az *l* palatalizált változata háromszor fordult elő a *mivelly* szót érintően. Az *a*-zás Kernynél sem mutatható ki sok esetben: *étsakákan, ihassan, mast* (hatszor), *megh gyogulan* 'meggyógyuljon', *petákatt*; az *a* zártabbá válása hatszor látható: *gyogyétona, gyogyétona megh, gyonakodtanak, Morkában* 'markában', *morkokban, ujobban*. A legtöbb nyelvjárási forma az *é*-zés kapcsán merül föl Kerny esetében, bár megjegyzendő, hogy a 18 példából 17 az *-ít* képzőhöz kapcsolódik: *be szorétotta, emletet, emlétett, gyogyetana megh, gyogyétok, gyogyétona* (kétszer), *kéntelenétegett, kéntelenétegtünk, megh fogom gyogyétani, megh gyogyétotta, megh gyogyétotta volna, megh gyogyétottam, megh nehezétette, megh nem szolétotta, méghlen, szegétek, szorétván*; *i*-vel váltakozó *é*-zés csak két esetben fordult elő: *cseleksétek, szerént*.

Jelenség	Nyelvjárási adatok száma	Mai sztenderdnek megfelelő adatok száma
Depalatalizáció: <i>ny</i> > <i>n</i>	15	10
Palatalizáció: <i>n</i> > <i>ny</i>	1	1
Palatalizáció: <i>l</i> > <i>ly</i>	3	0
Magánhangzó nyíltabbá válása: <i>o</i> > <i>a</i>	10	42
Magánhangzó zártabbá válása: <i>a</i> > <i>o</i>	6	5
Magánhangzó nyíltabbá válása: <i>i/i</i> > <i>é</i>	20	6

6. táblázat. A több nyelvjárási régióhoz is kapcsolható és a mai sztenderdnek megfelelő adatok számszerű megoszlása Kernynél

4.4 Muhoray Mihály

A Muhoray lejegyzéseiben talált nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi jelenségek számadatai szintén olyan megoszlást mutatnak, mint ahogy Széplakynál és Kernynél láthattuk. Az erős *i*-zés egy példában látható csupán: *igiretire*. Az *l*-ezésre 5 adatot találtam: *hüvelk*, *mihelest* (háromszor), *tavali*. Az irat végén szerepel ugyan még két *l*-ező adat (*Tőke Golója*), de ezt minden valószínűség szerint másik kéz írhatta, mert az előző kéz betűtípusától egyértelműen eltérő a lejegyzett 16 sornyi szöveg – így ezeket nem is vettem számításba az összesítésnél. A főnévi igenév *-nya* formája csak egy szóban mutatható ki Muhoraynál: *innya*.

Jelenség	Nyugat-dunántúli/közép-dunántúli–kisalföldi régióra jellemző adatok száma	Szeged környéki régióra jellemző adatok száma
Erős <i>i</i> -zés	1	0
Erős <i>l</i> -ezés	7	1
Illeszkedései <i>ö</i> -zés	0	13
Főnévi igenév képzőjének <i>-nyi</i> és <i>-nya</i> formája	1	15
<i>Á</i> utáni <i>o</i> -zás	0	0
Explozív <i>gy</i> -zés	0	6
Explozív <i>ty</i> -zés	0	5

7. táblázat. A nyugat-/közép-dunántúli–kisalföldi és Szeged környéki nyelvjárásra jellemző adatok számszerű megoszlása Muhoray lejegyzéseiben

Muhoray esetében csak az *o*-zás és az *é*-zés kapcsán mondható el, hogy többször előfordul, mint a sztenderdnek megfelelő adatok száma. Az *ny* depalatalizált formában csak egyszer mutatható ki: *reménkedet*; míg az *n* palatalizált változata hat példában látszik: *fa kalánnyal*, *Istvány* (háromszor), *kenyegette*, *Mártony*. Az *l* palatalizációja szintén egyszer fordult elő: *mellyire*. Az *a* ellenében jelentkező *o*-zás négyszer tűnik fel: *jovaslábúl* 'javaslásából' [sic!], *ujobban* (háromszor). Ahogy említettem, az *é*-zés nagyobb számban fordul elő Muhoraynál, de nála is túlnyomó többségben (36-ból 34-szer) az *-ít* képző volt érintett: *álléto vala*, *bizonyettya*, *csillapétássára*, *el igazétotta*, *gyógyécsa megh*, *gyógyetani*, *gyógyétani*, *gyógyétasa*, *gyógyétásában*, *gyógyétásáért* (kétszer), *gyógyétására*, *gyógyétásban*, *gyógyétotta*, *gyógyetotta vala*, *gyógyétotta vala*, *gyógyetottak*, *gyógyetották vólna*, *igazétotta*, *kijis szabadétotta*, *megh gyógyetanám*, *megh gyógyétanám*, *megh gyógyéthatlak*, *megh gyógyéthattya*, *megh gyógyétotta* (kétszer), *megh gyógyetottam vólna*, *megh nem gyógyéthatom*, *megh nem gyógyéthattya*, *megh nem gyógyétom*, *megh nem gyógyettya* (háromszor), *megis gyógyétottalak vólna*, *méglen* (kétszer). Muhoray *i*-vel váltakozó *é*-ző adatai a következők: *megént*, *megtekenyén*, *szerént* (kétszer). A korábban már említett másik kéz az irat végén ezeket az *i*-ző adatokat szolgáltatta: *héta*, *sérna*, illetve van nála egy *é*-vel váltakozó *i*-zés is: *édejn* 'idején'. Utóbbi adatokat a táblázatos összesítésnél szintén nem vettem figyelembe.

Jelenség	Nyelvjárási adatok száma	Mai sztenderdnek megfelelő adatok száma
Depalatalizáció: $ny > n$	1	25
Palatalizáció: $n > ny$	6	7
Palatalizáció: $l > ly$	1	1
Magánhangzó nyíltabbá válása: $o > a$	0	27
Magánhangzó zártabbá válása: $a > o$	4	0
Magánhangzó nyíltabbá válása: $i/i > é$	40	16

8. táblázat. A több nyelvjárási régióhoz is kapcsolható és a mai sztenderdnek megfelelő adatok számszerű megoszlása Muhoraynál

5 Összefoglalás

Dolgozatom hipotézise az volt, hogy a nyelvjárási jegyek segítségével meg lehet határozni a szegedi boszorkányperek négy írónak anyanyelvjárását. Barcza János sok olyan adatot szolgáltatott, melyek alapján valószínűsíthető, hogy a nyugat-dunántúli, esetleg a közép-dunántúli–kisalföldi régió nyugati részéből érkezhetett Szegedre. Ugyanez a másik három lejegyző esetében már problematikusnak tekinthető: a tallózó gyűjtés alapján tett előzetes hipotézisem, miszerint Barczán kívül más jegyzők is a nyugat-dunántúli, esetleg más dunántúli régióból származhattak Szegedre, nem igazolható megnyugtatóan. Az egyéb nyelvjárási területekre jellemző jelenségek sem fordultak elő akkora számban, hogy biztosan igazolni lehessen a lejegyzők anyanyelvjárását. Ugyanakkor kiemelném, hogy Széplaky és Kerny esetében felmerül a lehetősége a dunántúli származásnak, hiszen – még ha rendkívül csekély számban is mutathatók ki –, Széplakynál az *i*-zés és *l*-ezés, Kernynél az *ty*-zés és az *o*-zás erre mutathat. Természetesen az adatok a tanúk nyelvhasználata révén is megőrződhetnek, vagyis nem feltétlenül a lejegyzők anyanyelvjárásainak részeként kell őket értékelnünk, így ez a következtetés csak óvatosan kezelendő. Muhoray esetében az adatok alapján kimondható, hogy minden valószínűség szerint nem dunántúli származású volt, sőt, a rendkívül kevés nyelvjárási adat miatt őt tekinthetjük a legtudatosabb lejegyzőnek.

Noha az *ny* depalatalizált formája viszonylag többször előfordult a jegyzők esetében, olyan szavak voltak legtöbbször érintettek, mint az *asszony*, *leányka*, melyek több nyelvjárási régióban is depalatalizált alakban realizálódnak. Az *é*-zés kapcsán úgy vélem, az a megállapítás megállja a helyét, miszerint egyes elemek a deáki nyelvváltozat részét képezhették (*-ít* képző *-ét* formája vagy a *szerént* stb.). A többi esetben viszont nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy az élőbeszédben meglévő egykori nyelvjárási használatra utalnak-e az *é*-ző szavak, vagy inkább arról van szó, hogy az *é*-zés az *i*-zés ellenében egyre nagyobb teret kapott, s az írónok egyre több elemre analógiásan is kiterjesztették. A többi jelenség esetében (*o*-zás, *a*-zás stb.) sem tisztázható egyértelműen az iratok adottságai miatt (ezekre a 3.1-es alfejezetben utaltam), hogy a nyelvi jegyek a jegyzők vagy a tanúk nyelvhasználatának voltak-e részei. Az *ly*-ezés jelensége nem igazán illik a vizsgált jelenségek sorába, mégis mindegyik jegyzőnél feltűnt néhány adat. E. Abaffy

(1965: 190) szerint a *holly*, *gyámolya* stb. adatok „hiperurbanisztikus jellegűek, tehát a beszélt nyelvben éppen az ellenkező folyamatra, az erős *l*-ezésre mutatnak”. Így ezek az *ly*-ező adatok a nyugat-dunántúli *l*-ező jelenséget támaszthatják alá, de mivel mind az *l*-ező, mind az *ly*-ező adatok rendkívül csekély számban fordulnak elő, így meggyőzően nem érvelhetünk ezzel sem.

Összességében az is elmondható, hogy a különböző nyelvjárási jelenségek viszonylag kis számban fordultak elő Széplakynál, Kernynél és Muhoraynál, ami talán annak a következménye, hogy ezek a jegyzők jóval tudatosabbak voltak Barczánál, jobban kerülték azokat a jelenségeket, melyek nem illettek a kialakuló normába (*i*-zés, *l*-ezés stb.) és többször alkalmaztak olyan elemeket, melyek viszont kimondottan a regiszterbe tartozhattak (*é*-zés). Ugyanakkor ne feledjük: lehetséges, hogy amiatt érhető tetten jóval kevesebb nyelvjárási forma a másik három írnok esetében, mert az iratok száma jegyzőnként nem tekinthető nagyszámúnak. További vizsgálatot igényel még az is, hogy tisztázzuk a CCVII. 80-as irat végén található 16 sornyi szöveg másik lejegyző kezének anyanyelvjárását, ill. az esetlegesen hozzá köthető további iratok felkutatását.

Irodalom

- Berente, A. 2017. Nyelvjárási jelenségek vizsgálata a szegedi boszorkányperek egyik írnokának irataiban. Esettanulmány. In: Forgács, T., Németh M., Sinkovics B. (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 7–22.
- Brandl, G., Tóth G., P. 2016. *Szegedi boszorkányperek 1726–1744.* Budapest: Balassi.
- E. Abaffy, E. 1965. *Sopron megye nyelve a XVI. században.* Budapest: Akadémiai.
- Forgács, T. 1993–1994. Zárt korpuszok és pótkompetencia. *Néprajz és Nyelvtudomány*, 35: 17–23.
- Gréczi-Zsoldos, E. 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században.* Salgótarján: Nógrád Megyei Levéltár.
- Gréczi-Zsoldos, E. 2013. A történeti szociolingvisztikáról. In: Kontra, M., Németh M., Sinkovics B. (szerk.) *Elmélet és empiria a szociolingvisztikában.* Budapest: Gondolat. 173–187.
- Imre, S. 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Budapest: Akadémiai.
- Kálmán, B. 1966. *Nyelvjárásaink.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Juhász, D. 2003: A magyar nyelvjárások területi egységei. In: Kiss, J. (szerk.) *Magyar dialektológia.* Budapest: Osiris. 262–324.
- MNyA. = Deme, L., Imre, S. (szerk.) 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI.* Budapest: Akadémiai.
- Németh, M. 2004. *Nyelvjárás, beszélt nyelv és spontán sztenderdzicációs törekvések a XVIII. századi szegedi írnoki nyelvváltozatban.* Budapest: Akadémiai.
- Németh, M. 2008. *Nyelvi változás és váltakozás társadalmi és műveltségi tényezők tükrében.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Nevalainen, T., Raumolin-Brunberg, H. 1996. *Sociolinguistics and Language History – Studies based on the Corpus of Early English correspondence.* Amsterdam–Atlanta: Rodopi.
- Papp, L. 1961. *Nyelvjárás és nyelvi norma XVI. századi deákjaink gyakorlatában.* Budapest: Akadémiai.
- Vass, E. 1985: A város önkormányzata és gazdálkodása. In: Farkas, J. (szerk.) *Szeged története: 1686–1849.* Szeged: Somogyi Könyvtár. 517–98.
- Végh, J. 1971. A nyelvjárás jellemzése. In: Juhász, A. (szerk.) *Tápé története és néprajza.* Tápé: Tápé Község Tanácsa. 813–837.

Források

A források levéltári jelzetének közlésében Brandl–Tóth G. (2016) megoldását követem.

- CCVII. 44. irat: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 44.
- CCVII. 65. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 65.
- CCVII. 67. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 67.
- CCVII. 70. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 70.
- CCVII. 72. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 72.
- CCVII. 74. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 74.
- CCVII. 75. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 75.
- CCVII. 76. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 76.
- CCVII. 77. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 77.
- CCVII. 79. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 79.
- CCVII. 80. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. 80.
- Farkasné Nedelko Margit elleni tanúvallomások: Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, Szeged, IV. A 1021 b, 66. Szeged Város Titkos Levéltára, Boszorkánypercek Iratai, 2. db. S. N.